

Aytmatov Anlatılarında İlâhî Tefekkür/Temenni Bilinci ve Ferdi Çok Dinlilik

*Metaphysical Thinking, Spirit of Prayer and Multiconfessionalism in the
Works of Aitmatov*

Dr. Ahmet SARIGÜL*

Özet

Aytmatov anlatılarında Tanrı-Kader-inanç düzleminde yazarın dini bakış açısı irdelenirken İslâmiyet öncesi dönemde kavimler halinde hayat süren eski Türk halklarının yaşayış biçimleri ve bu biçimleri belirleyen inanç türleri iç içe kompoze edilmektedir. Malûm olduğu üzere eski Türk kavimleri göçmen ve savaşçı bir yaşam biçimine sahip olup asırlar boyu pek çok dinin etkisi altında kalmışlardır. İslâmiyet'in kabulüyle birlikte geçmişten getirdikleri âdet-gelenek-göreneklere örfî bir kültür olarak bugüne dek sürdürmeleri Şaman-İslâm sentezi içerisinde farklı bir tarz ortaya çıkarmıştır. Bu sentezle mayalanan yaşam biçimi ister istemez Aytmatov'un yaşamına, duyu ve düşünce dünyasına sirayet etmiş ve eserlerinde yansımaları bulmuştur. Özellikle Türklerin en eski inancı olan Şamanizm'in motifleri, bazen İslâmî inanç sistemi içinde eritilmiş, bazen de eski saflığını koruyarak -İslâmî akidelere ters olsa da- Orta Asya ve Anadolu İslâm inancı içinde yerlerini almışlardır. Asya topraklarında ortaya çıkan eski dinler, pek çok araştırmacıya göre farklı dinler olarak yorumlanırken, Aytmatov, diğer birçok yazar gibi, Şamanizm, Budizm ve Gök Tanrı dinlerini birlikte yorumlamış, bunun nedenini de her üç dinin aynı topraklarda ve aynı zaman dilimi içinde var olmasına bağlamıştır. Bu durum Aytmatov üslûbu içerisinde yeni bir tefekkür ve teslimiyet anlayışının oluşmasına ve eserlere yansımalarına neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Aytmatov, tefekkür, temenni, din, inanç.

Abstract

The religious perspective of Aytmatov is addressed on the grounds of God-Fate-Faith, the existence of pre-Islamic clans of Turkic peoples and religious beliefs that shape this very existence go hand in hand in his narratives. As it is known, the ancient Turkic peoples were nomads and warriors, therefore for many centuries they were under the influence of different religions. The continuation of pre-Islamic traditions as a folkloric culture even after the acceptance of Islam created a different style in Shaman-Islam synthesis. The lifestyle which is affected by this synthesis unavoidably impacted the world of thought and emotions of the writer and was reflected in his works. Especially, the patterns of Shamanism, which is the oldest faith of the ancient Turks, is often melted in Islamic belief system, and sometimes become a part of the religion among the peoples of Central Asia and Anatolia (despite the mismatch with Islamic Dogmas). While old religions emerged on Asian soils were read as different religions by many researchers, Aytmatov interpreted Shamanism, Buddhism and Tengrism (Heaven Creator religion) together, because those three religions existed on the same geography at the same time.

* Ahmet Sarigül, asar70@gmail.com.

This has resulted in the creation of new concept of contemplation and obedience in the style of Aytmatov, as well as reflected in his works.

Keywords: *Aytmatov, contemplation, prayer, religion, faith.*

Öncelikle sözcük anlamı itibarıyla ele alınacak olursa "Tefekkür" şu anlamları içermektedir:

"1. Aklından geçirmek, göz önüne getirmek: 'Ezberi düşünmekten, söylediklerimizin anlamını düşünmezdik.' (Ç. Altan) 2. (-de) Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek: 'Türlü şiir anlayışları üzerinde düşünmüş, zaman zaman türlü şairleri sevmiştir.' (O. V. Kanık) 3. (nsz) Zihniyle arayıp bulmak: Bu iş için ben bir çare düşündüm. 4. Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak: Durmadan geziyorsun, biraz da derslerini düşün. 5. Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek: 'Benim kayıslara müşteri çıkmam ihtimalini düşünmüştü.' (R. N. Güntekin) 6. Tasarlamak: Yola çıkmayı düşünüyorum. 7. (nsz) Tasalanmak, kaygılanmak: Bu kadar düşünme, elbette bir çare bulunur. 8. (nsz) Farz etmek" [TDK 2015: "Düşünmek"].

İngilizce; contemplation, meditation, thinking, though, consideration, reflection kavramlarıyla ifade edilen ve "düşünce" sözcüğü ile eş anlamlı olarak değerlendirilen "tefekkür" sözcüğünün terimsel olarak da birtakım tanımları yapılmıştır: *"Tefekkür; bir işin hakikatine varmak üzere derin ve etraflıca düşünmek, bir şeyin her cihetini tasavvur etmek, düşünmeye dalmak, uzun uzadıya düşünmek, teemmül etmek, dikkatle bakmak" [TDK 2015 Tefekkür].*

İmâm-ı Rabbânî'ye göre tefekkür; *"şüpheye düşmeden ve kalbi başka şeylerle meşgul etmeden, elde edilmek istenen bir bilgi için iki ilmin arasını birleştirmektir. Şayet kalp, bu iki bilgiyi hazırlamak ve birleştirilen o iki ilimde hissetme niteliğini kaybedecek derecede son derece dikkat kesilir ve adı şeyden kıymetliye intikal ederse, buna 'tefekkür' denir."* Cemil Meriç'e göre ise tefekkür: *"Kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüdür. Kalabalıklar geçemez üzerinden" [Meriç 2013: 223].* Yine Meriç'in bir başka ifadesinde tefekkür; *"Tefekkür bir arayıştır, içtimâî bir arayış" [Meriç 2013: 55].* Aynı zamanda tefekkür, insanı ve insanı insan yapan mutlak hakikatleri savunan ve koruyan bir mücadele argümanıdır. Çünkü tefekkür, *"vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla" [Meriç 2013: 53].* İşte bu nedenledir ki hakka ve hakkaniyete uymayan her şeye karşı bir başkaldırı, bir meydan okumadır. Aynı zamanda tefekkür, tüm mücadele enstrümanlarını bünyesinde toplamış olan "aksiyon-amel"dir. Hatta daha da ileri giderek denilebilir ki tefekkür, "Modern-Teknolojik Çağ" denilen bu zamanda insanlığın hayat nizam ve düzenine yön veren beşeri düşünceler bütünüdür. Çünkü *"Düşünce dünyasında hiçbir fetih nihâî değildir" [Meriç 2013: 55].* Daima kendini yenileme meylinde tefekkür. Yeri gelir kendisiyle çelişir, kendi tezatlarıyla kemale erer ve yücelir. Kendi küllerinden kendini yaratmak gibi bir aksiyon-ameldir. Tefekkürde şüphe ve sorgulama/irdeleme bir ironi gibidir ki bu yönüyle daima hakikatin surlarında bir gedik açma temayülü içindedir. *"Düşünce şüphesiz başlar, düşünce tezatlarıyla bütündür. Zıt fikirlere kulaklarımızı tıkamak kendimizi hataya mahkûm etmek değil midir?" [Meriç 2013: 55]* Bu kıstaslar çerçevesinde düşünen düşünce insanı ister istemez birtakım misyonları da yüklenmiştir. Bir düşünür, bir münevver üstü münevver kimliğine bürünerek bir irşat vazifesini üstlenmiştir. Gerçek bir mütefekkir, gerçek bir sanatçı ve aksiyoner bir irşat ehlidir. Bu yönüyle bir hatırlatma, çağırma ve aslıyla buluşturma/birleştirme görevini yerine getirir.

¹ Sedat Bulut, *Tefekkür, Mantık ve Teori-Pratik Hakkında*, 12.05.2015, http://www.yeniakademya.org/aktuelkonu-8-fikir_dil_ırfan-171-tefekkur_mantik_ve_teoripratik_hakkında.html

"Düşünenin görevi; insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşırın aydınları irşada çalışmak, kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir" [Meriç 2013: 54].

Malûm olduğu üzere artık bir "kitleler çağı" olarak anılan zamanımızda insanlık birtakım toplumsal yapılar oluşturmuş, bu yapılar doğrultusunda bir yaşam biçimi benimsemiş ya da benimsemek zorunda bırakılmıştır. Bunun bir getirisi/götürüsü olarak da bu yapıların kontrolünde yaşamaya mahkûm edilen bireyler özgür düşüncelerini özgürce tayin edemez hale gelmişlerdir. Öyle ki kendi aksiyon-amellerini özgür iradeleri, kişisel görüş ve inançları doğrultusunda gerçekleştirmekten uzaklaş(tırıl)mış olan kitleler, belli odaklar tarafından örtülü veya açık bir biçimde kendilerine dayatılan amelleri yaşamaya mecbur kalmışlardır. Bu kısıtlayan/baskılayan tutum aykırılıkları/karşıtlıkları doğurmuş, düşünen, üreten, sorgulayan, yargılayan ve uyaran düşüncelerin türemesine neden olmuştur. Bu düşünen kitleler bir "aksiyon-amel" çabası içerisinde bu tür toplumlar için birtakım çözüm formülleri üretmeye yeltenmişlerdir. Rejim ve sistem baskısına maruz kalarak kendini yaşayamayan toplumlar, kendilerine sunulan bu formüller doğrultusunda yaşamaya ve yaşamlarını şekillendirmeye yönlenmişlerdir ki bu şekillenmenin ölçütü bireylerin kişisel idrak ve kabiliyetleriyle çerçevelenmiştir.

Millet hayatını şekillendirmede bu denli öneme ve misyona sahip olan tefekkür ve tefekkür bilincinin kaynağı ise milli-manevî değerler ve mitik edimlerdir. Sanatçının görevi ise derlemiş olduğu bu değer ve edimleri kendine özgü sanat dili ve romantik duyuş biçimiyle sentezleyerek topluma sunmak, bir düşünce atmosferi, bir algı oluşturmaya çalışmaktır. Söz konusu bu dinamikler toplumsal yaşamın düzene girmesi ve şekillenmesinde büyük bir güç kaynağı rolünü üstlenmekle birlikte tarihin derinliklerinde toplumsal bilinçaltını oluşturan kendi duyuş, düşünüş, yaşayış biçimi ve "kendi olma" bilincinin temel öğelerini de oluşturmaktadırlar. Tarihin biçimlendirdiği ve tefekkür bilincinin yeniden yeşerttiği bu hususiyetler dün mitler, efsaneler ve destanlarla hayat bulurken bugün, temelini tefekkürün oluşturduğu "sanat" bünyesinde kendine yer edinmiştir. Eserleri vasıtasıyla dünün mitlerini bugüne taşıyan mütefekkir bir sanatçının/romancının görevi, derin bir tefekkürle sentezlediği milli-manevî değerler ile mitik edimleri bir sanat eseri çerçevesinde somutlaştırarak sonraki kuşaklara aktarmaktır.

Sanatçının bir mütefekkir olarak içinde bulunduğu döneme etkisi ve etkilenmesi de ayrıca üzerinde durulması gereken önemli konulardan biridir. Çünkü modern çağın modern düşünen insanı, içinde bulunduğu modern yaşamın sağlamış olduğu düzen ve değerlerle sürekli mücadele içerisinde. Bu bağlamda bir mütefekkir ve irşat ehli olan sanatçı da kapitalizmin modern kentsel düzeni ve devlet sistemine karşı sürdürülen başkaldırının doğal bir argümanını oluşturmaktadır. Hızlı bir gelişim psikozu içerisinde çırpınan çağdaş dünyanın ilerleme, değişim ve gelişim çarkında devinen insan tabiatıyla karamsar, mutsuz ve umutsuzdur. Çünkü modern çağın insanı, bir yandan modern yaşam düzenini oluştururken farkında olmadan düzenin parçası olmakta ve kendini/kendiliğini yok etmektedir. *"Modernleşmenin yıkıcı atmosferinin yarattıklarını M. Berman şöyle anlatır: 'Cemaatlerin parçalanması ve bireyin psikik yalıtımı, kitlesele yoksullaşma ve sınıfsal kutuplaşma, umudu tükenmiş maneviyat ve tinsel anarşiden doğan kültürel yaratıcılık"* [Aydın 2002: 201] ortamında oluşan kopma ve uzaklaşmaların en önemlileri, akıl-duyumu ile tarih-tabiat arasındaki kopma ve uzaklaşmalar olarak kendini göstermektedir. Bu olaylar ve gelişmeler üzerinde tefekkür eden sanatçının görevi ise, bu uzaklaşma ve kopmaların önüne geçmek, yakınlaştırarak bu birliği tekrar kurmak ve kitlesele yoksullaşmalarla yaralanmış bireyi, özellikle de kendini iyileştirmektir.

Psikanalitik sanat kuramcılarında olan Rank; *"belirli bir dönemin sanatçısının o dönemin formal, teknik ve ideolojik olarak belirlediği sanat anlayışı üzerinden hareket etmek*

durumunda olduğunu söyler. Erikson'a göre; her bir tarihi dönem kendi ideolojik kimlik duygusuna ve bundan kaynaklanan bir üslûba sahiptir. Öte yandan, bireyin kendi zamanının dışına çıkması tümüyle mümkün olmasa bile, hiç kimse tam anlamıyla kendi döneminde de yaşamaz. Bazen bireysel kimlik, zamanının hâkim ideolojisine koşut gelişir, bazen de bu ideolojiyle çatışmaya girer. Bir birey mevcut ideolojik sistem içinde varlık gösterme olanağını kaybetmişse, yeni bir öz-tanımlamaya, böylece mevcut ideolojiyi değiştirmeyi önermesine yol açan yeni bir benlik duygusuna ulaşabilir" [Cebeci 2008: 383].

Rank, ayrıca özgün bir birey olarak ve bir kültür yaratıcısı, taşıyıcısı misyonunu yüklenmiş olan devrinin mütefekkir aydınları sanatçılar ve özellikle roman yazarlarını bir "direnışçi" olarak niteler. Çünkü genel itibarıyla sanat eserleri bir tepkinin ürünü olarak meydana gelmiş olup karşılıklı etkileşim (etki-tepki) içerisinde birbirlerini tamamlayarak daimi bir gelişim süreci yaşarlar. "Bireyler kültürü ve kültür ürünlerini yaratırlarken, diğer taraftan da kültür bireylerin karakterlerini, tepkilerini ve bakış açılarını belirler" [Cebeci 2008: 383]. *Bu yönleriyle toplumsal direnişin sanatsal/kültürel dili olur ve bir direniş modeli oluştururlar. "Kurulu düzeni eleştiren, dayatılan ahlâki reddedip iktidar ideolojisini ters yüz eden bu romanlar; toplumsal, ideolojik bir dönüşüme neden olamasa da bu topraklardaki köklü ve özgün bir 'direnış modelinin' simgesidirler aslında".*² *Kiçine Bala'nın Maral Ana'nın gölgesine sığınarak Modern Mankurtlara karşı savunusu bir direniş ve Maral Ana'nın öldürülmesiyle balık olup kendini suların akışına bırakması yazarın sessiz bir protestosu değil de nedir?*

Direnış, öncelikle kendini kabul etme ve ettirme gayretidir, bir boyun eğmenin ötesinde bir idealizm çizgisinde kendini vermişliğin sembolizesidir. Bir yönüyle de ümide, iyimserliğe dayalı temenni eyleminin pratiğe dönüşmüş yüzüdür. Estetize edildiği takdirde ise kendi olmaktan, kendini yakarmaktan çıkiverir. Temenni düşüncesi ve eylemi insanlığın doğal yaşam seyri içerisinde bireysel değişkenliklerle tecelli eden kendini yakalayabilme ve kendiliğini oluşturabilme hareketidir. Zaman ve mekâna göre değişkenlikler gösteren psikolojik yapı içerisinde birey içsel bir varlık olarak kendi içine yönelir ve yücelik tasarımları konusunda kendini sorgulama erdemine erer. Yer yer hiçliğin gayyalarına düştüğünü hisseder ve o an kendini sağaltacak tutunma alanlarına yönelir. Bu tutunma alanları; "Yazar tarafından işlenmiş millî imgeler, unsurlar (mitler, inançlar ve tonları üsluplaştırmak) Aytmatov'un eserlerinde sadece ilave bir desen, motif olmaktan çıkar, edebî metnin iç musikisine uygun özelliğe sahip müthiş zengin bir dünya hâsıl eder. O dünya ilk önce eser kahramanın içinde meydana gelir, kahramanın iç dünyası kendi içine neslin hafızasını da, bugünkü manevî değerleri de sığdırır. Onun düşüncelerinde gelecekle alâkalı hayaller, ümitler, kaygılar hepsi de aynadaki gibi yansır" [Habitdinov 2014: 85].

Yazar üsluplaştırdığı mit, inanç ve motifleri dua ve temenni boyutuna çekerek estetize eder. İç dünyasından devşirdiği ve millî imgelerle somutlaştırdığı ümitleri, kaygıları ve hayalleri kendisiyle sınırlı bireysel bir mesele olmaktan çıkararak evrensel bir boyuta çeker. Çünkü çilesi tüm insanlık içindir ve temennisi ise evrenseli kucaklayan bir dua hükmündedir. Yazar kederini paylaşırken tüm insanlığı da temennisine ortak eder. Hedef boyun eğmek ve teslim olmak değil, evrensel manada umuda bir çağrı olabilmektir. Sanatçı daha sonra sembollere yükler umudu ve temenniği dua ile estetize eder. Estetize etmek sıradan olanı sanatsal bir yapıya büründürmek, evrensel bir boyuta dönüştürmek değil midir? Evrensellik ise, sistemleştirmek, global bir görüş ve görüntüye erdirmek, ideolojik bir kimlik ve kişilik edindirmektir. Zaten sanatın ve özellikle edebiyatın doğasında var olan

² Ağâh Aydın, Türk Romanında "Aşk" ve "Melankoli" ya da "Teslimiyet", 12.05.2015, www.agahaydin.com/turk-romaninda-ask-ve-melankoli-ya-da-teslimiyet.html

ümit, iyimserlik ve içtenlik estetize edilmiş bir tul-i emel duygusundan başka bir şey değildir.

Bozkırın yazarı Aytmatov'un bu coğrafyanın kalbi Kırgızistan'ın milli yazarı olması ve anlatılarında bu coğrafya insanının sosyal yaşam alanları, kültürel kodları ile milli-manevi değerlerini işlemesi noktasında ele alındığında satır aralarında gizlenmiş Sovyet rejimi baskı ve dejenerasyon politikaları/tahribat çalışmalarına rastlanmaktadır. Bu veriler Sovyet sınırları dâhilinde Özbekistan'dan sonra dejenerasyon konusunda en büyük baskıya maruz kalan halkın Kırgızlar olduğu yönündeki genel yargıyı da desteklemektedir. Bu halkın bir evladı olan Aytmatov söz konusu zulmün en canlı şahidi olması nedeniyle eserlerinin temeli bu baskıya maruz kalanlar ile baskı uygulayanların mücadelesi oluşturmaktadır.

"Kırgızistan'da dinî hayatın çok canlı olması Orta Asya cumhuriyetleri içinde Özbekistan'ın dışında en çok Kırgızistan'da din aleyhtarı (ateist) propagandanın yürütülmesine sebep olmuştur. 1948 ile 1975 yılları arasında Bişkek'te 69 İslamiyet aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. Aynı zamanda devamlı din aleyhtarı konferanslar verilmekteydi. 1955 yılında Kırgızistan'da bu nevi 17.200 ateist konferans verilmiş, bu tür konferansların sayısı 1975'te 45 bine yükselmıştır" [Devlet 1993: 368].

Dönemin siyasi polemik ve mücadeleleri içerisinde eserlerini kaleme alan Aytmatov temkin/tedbir anlayışı doğrultusunda anlatılarında milli-manevi algı/tefekkür ve temenni kavramlarını belli çerçeveler dâhilinde mitler ve semboller eşliğinde, derin bir felsefeyle işleme üslubunu tercih etmiştir. Bu durum aynı zamanda; *"yazarın, Kırgızlarda görmek istediği öz kültürüne sahip çıkma refleksinin bir yansımasıdır; milletin devamı için köklerine sarılması, özünü hiçbir zaman unutmamasını; ancak bu şekilde yaşayabileceğine dair bir uyarıdır, bir somutlamadır"* [Bayrak ve Yaprak 2013, 159-177]. Bu davranış biçimi öte yandan sosyal hafızanın korunması, hatıralar eşliğinde vicdanın ayakta tutulması gayretidir. Çünkü Asanova'ya göre aksi durum; *"sosyal hafızanın, hatıranın ve vicdan kaybının, kültür bunalımının ilk belirtisidir"* [Asanova 2008: 54-58].

Milli-manevi duygulara sahip bir sanatçı bilinçli bir biçimde bu kayıpların önüne geçmek ve bunalımlara sürükleyecek nedenlere dikkat çekmek zorundadır. Çünkü sosyal bilincin oluşmadığı ortamlarda kültürel kodlar, dayatmacı rejimin modernizm adı altında ortaya atmış olduğu aykırı unsurlarla tahribata uğrar ve neticesinde *"geleneğe aykırı unsurlar, tersine dönen değerleri, kültür bunalımını, düzensizliği, kaosu ve trajediyi meydana getirir"* [Uzun 2014: 615-621]. Genel anlamıyla tüm Aytmatov anlatılarında kaleme alınan bu trajedinin ilk örneğini "Gün Olur Asra Bedel" anlatısı oluşturmaktadır. Ardından bilinçli ve kronolojik bir işleyiş içerisinde "Dişi Kurdun Rüyaları" ve "Kassandra Damgası" gelmektedir. İlk eserde yazarın tefekkür çerçevesini İslami algı ve İslami ritüeller oluştururken "Dişi Kurdun Rüyaları"nda bu çerçeve Hıristiyanlık dini algısı ve ritüellerine kaymaktadır.

Ancak "Kassandra Damgası"nda diğer anlatılardan farklı olarak yelpaze daha da genişlemekte, her iki dini kanatları altına alan bir anlayışla evrensel boyuta yükselmektedir. Hümanizmi ön plana çıkaran bu yeni anlayış, dini ayrımlar ve bunun neden olduğu kavgalar üzerinden farklı bir direniş modeli ile karşımıza çıkmaktadır. "Kassandra Damgası" ile ortaya konulan bu direniş modeli bir noktada Aytmatov ile Türkiyeli edebiyat düşünürleri arasında ortak bir yanı da gün yüzüne çıkarmaktadır. Hümanist bir yaklaşımla kaleme alınan ve tüm dünya dinlerini kucaklayan "Kassandra Damgası"nda Aytmatov, neredeyse Tefvik Fikret ile aynı dili konuşmaktadır. Yeni bir inanç ve Tanrı düşüncesi çerçevesinde Abdias'ın dile getirdiği; *"Teolojinin varlığını koruyabilmesi için tek çare,*

³ Aynı yılda Tacikistan'da 40.500 konferans verilmişti.

dünyadaki bütün inançların odak noktası, merkezi olarak yeni bir Tanrı anlayışının ortaya çıkmasıdır. Bu Tanrı bizim çağdaşımız olacaktır. Günün ihtiyaçlarına cevap veren başka bir iman anlayışı..." [Aytmatov 1990: 84] sözleri meseleji bambaşka bir boyuta taşımaktadır. Bugüne kadar var olan ezber anlayışların ötesine geçerek tüm dünya dinlerine açık, tümünü kucaklayan ve tümüne kapıları aralayan, tüm dinlerin mabetlerini kendi mabedi sayan ve kendini girdiği her mabedin bir parçası olarak algılayan farklı bir din anlayışı oluşturmaktadır. Yazar, "Kassandra Damgası"nda; *"Acaba tüm dünyada dinlerin birbirini iterek değil, el birliği ile insana doğru gideceği tarihi bir dönem gelmiş midir? O zaman yirminci yüzyıl sonunun insanı diğer nesillerden farklı olarak şunları söyleyebilecek: Tüm dinler benimdir; ben tüm dinlere tapıyorum ve tüm mabetlere, tapınaklara girebiliyorum ve hepsinde arzu edilen bir ziyaretçiyim... Tanrı'ya inancımda kimseye yabancı değilim ve çeşitli dillerde yaratıcımıza dualar eden hiç kimse de bana yabancı değildir. Bu dualar hepimizi aynı derecede dinleyen, kötülüklerimizden aynı ölçüde azap çeken, zeka ve iyiliklerimiz orantısında kainat kapılarını hepimize aynı derecede açan yaradana yönelmiştir"* [Aytmatov 1997: 93].

ifadeleriyle hümanist çerçevede ortak bir din ve mabet anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Aslında bu yaklaşım Aytmatov'un bilinç altını oluşturan ilahi tefekkür ve temenni kavramlarının Abdias'ın diliyle dışa vurulmasıdır.

Aytmatov'un arayış aşamalarının bir başka örneğini de "Fuji-Yama" adlı tiyatro eseri oluşturmaktadır. Yazar bu eserinde diğerlerinden tamamen farklı bir bakış açısıyla içsel eğilimlerini dile getirir. Diğer anlatılarında ortaya koymuş olduğu içsel algılarından tamamen farklı bir mecraaya kaymış olan yazar, bu sefer Budizm üzerine yoğunlaşmıştır. Doğal olarak eserin olay örgüsü de bu dinin kural, motif ve ritüelleri etrafında şekillenmiştir. Budizm'e gönül veren her birey, ömründe bir kere kutsal Fuji-Yama dağına çıkar, Tanrı'ya yalvarır- yakarır ve günahlarından arınır. Bu yönüyle Fuji-Yama günah çıkarılan kutsal bir mekan, bir tapınaktır. Böyle olmakla birlikte yer yer İslami algı ve anlayışlara vurguların yapıldığı hissi de uyanmaktadır. İslamiyet'in önemle üzerinde durduğu *"dürüstlük/Emrolunduğun üzere dosdoğru ol!"* (Hud Suresi, Ayet 112) kavramı, Budizm temeli üzerinden yeniden hayata geçirilmek istenmektedir. Evrensel bir erdem biçimi olan doğruluğun özellikle İslamiyet başta olmak üzere tüm dünya dinlerinin ortak bir argümanı olduğu da yadsınmaz bir hakikattir. Buna ulaşmanın yolu ise günah çıkarmak, arınmak, yalan-dolan ve tüm arzı durumlardan kurtulmaktır. "Tanrı" denilen yücelik kavramı ise, insanın kendi kendisiyle, kendi vicdanıyla sözleşmesinin farklı bir biçimidir.

"- İsabek: (Güler). Biliyor musun, insanlar Fuji-Yama'da ruhlarının bütün gizlerini açarlarmış. Bu yüzden Fuji-Yama demişler o dağa.

- Gülcan: Tanrı önünde günah çıkarmaya hemen hazırım. Yalnız, önce erkeklerden başlamalıyız. Ne dersiniz, bayanlar!"

...

Tanrı önünde vicdanımıza karşı dürüst olalım, gerçekleri söyleyelim" [Aytmatov 1983: 122-130].

Aytmatov'un alegorik söyleyiş biçiminde Fuji-Yama, arınmanın, korunmanın ve nirvanaya ulaşmanın sembolüdür. Fuji-Yama, öylesine bir dağ olmanın ötesinde ruhen ve bedenen arınmanın, vicdanla başbaşa kalmanın, nefisle hesaplaşmanın (Hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekme) (Tirmizî, Kıyâmet 25), Tanrı ile baş başa kalmanın tasviridir.

Fuji-Yama aynı zamanda inanmak/inanmamak meselesinin de derinlemesine sorgulandığı bir eserdir. Yazar bireyleri bu iki kavram etrafında sınıflandırmakta, inanan bir

birey için Tanrı'dan ayrı olmak ya da Tanrı'yı kendinden ayrı saymak gibi bir alternatifin mümkün olmadığı üzerine vurgular yapmaktadır;

"– Mehmet: *Biliyor musun, senin Tanrı düşüncen orta çağ insanıyla tıpatıp aynı. Tanrı yukarıda, insan aşağıdaymış. Ne dersiniz, Tanrı, insanın kendi kendisiyle kendi vicdanıyla sözleşmesinin bir biçimi olamaz mı? Belki de insan canlılığının gizi, onun kendi kendini her zaman bağışlamasında yatmaktadır...*

...

– Yusuf Tatayeviç: *Bırakın şimdi bu tuhaf konuşmaları. Tartışmanıza bakılırsa hepimizin Tanrı'ya inanmamız gerekiyor, oysa inanan da yok aramızda.*

...

– Tam olarak bilemeyeceğim. Yalnız anlamı aşağı yukarı şöyleydi: *'Tanrı, bütün insanların inandığı, bütün dünyanın bel bağladığı vicdandır insanoğlunun'* [Aytmatov age: 120-121].

Bir içsel sorgulama (tefekkür) örneği olan; *"Tanrı, insanın kendi kendisiyle, kendi vicdanıyla sözleşmesinin bir biçimi olamaz mı?"* ve *"Tartışmanıza bakılırsa hepimizin Tanrı'ya inanmamız gerekiyor."* ibareleri bireysel anlamda vicdanının sesini dinleyen ve kendi içine yürüyen her bireyin bir "yüce"lik anlayışını iç dünyasında barındırdığını, bu gerçekle hesaplaştığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda yazarın tefekkür derinliğini de işaret etmektedir.

Aytmatov'un her bir eserinde içsel derinlik ve tefekkür, dini motifler eşliğinde işlenmektedir. Ancak bu derinliğin en kapsamlı bir biçimde irdelendiği eser "Dişi Kurdun Rüyaları"dır. Özellikle Hıristiyanlığa ait motif ve ritüellerin ön plana çıkarılarak derin bir analize alındığı insanlık ve insanlığın yarınları adına temennilerin odağını oluşturduğu bu anlatı, Türkiyeli eleştirmenlerin üzerinde en fazla durduğu, olumsuz yorum ve eleştirilerde bulunduğu Aytmatov anlatısı olmuştur. Aytmatov'un İslami bir kimlik taşımasına rağmen Hıristiyanlığı merkeze almış olması söz konusu eleştirilerin temel kaynağını oluşturmuştur. Olumsuzlaştırılan bu bakış açısı, eserin Türkiye'de ilk yayınlandığı yıllarda geniş yankılar uyandırmış, bazı eleştirmenler tarafından yazar samimi bir Hıristiyan ve Hıristiyan misyoneri olarak ilan edilmiştir. Kamuoyu da bu yönde etkilenmeye çalışılmış ve yazar hakkında böyle bir algı oluşturulmak istenmiştir. Özellikle Abdurrahim Karakoç'un eleştirel yaklaşımı bu yönde olmuş, "samimi misyoner" hükmü onun tarafından ortaya atılmıştır. Karakoç'un gözünde Aytmatov, samimi bir Hıristiyan ve Hıristiyan misyoneridir:

"Cengiz Aytmatov bu son romanında karşımıza tam inanmış bir Hıristiyan misyoneri hüviyetiyle çıkmaktadır. Belki de öyledir. Aksi olsa yazdıklarını yazmaz, yazamazdı" [Karakoç 1990]. Oysa eleştirmenin edebiyat eleştirisi kontekstinde; *"Toplumsal ve kültürel olarak oluşmuş düşünceleri ve değerleri, kısaca ideolojileri, metni oluşturan dilsel ölçütlere, çevresel, toplumsal, kültürel bağlamlara ve bilişsel süreçlere dayanarak nesnel bir yaklaşımla çözümleme yöntemine"* [Büyükkantarçioğlu 2002: 57-66] dayanması, bu doğrultuda nesnel bir yaklaşım sergilemesi daha uygun olurdu.

Bu bağlamda yazarın özel hayatı ve yazarlık süreci dikkate alınarak esere yaklaşıldığında yazıldığı dönem ve çevreye ayna tuttuğu, Hıristiyanlık alemi içerisinde toplumsal ve kültürel anlamda göze çarpan birtakım yanlış algı, düşünce ve uygulamaları yansıttığı açıkça görülmektedir. Aytmatov, bir sanat adamı ve romancı gözüyle içinde yaşadığı topluma ayna tutmuş ve coğrafya insanını ve toplumsal gerçekleri tüm açıklığıyla kaleme almıştır. Yaklaşımındaki orijinalite onu milliden evrensele ulaştıran bir yol olmuştur. Eser nesnel bir yaklaşımla ele alındığında Karakoç'un ifadelerinde yer aldığı biçimiyle herhangi bir Hıristiyanlık propagandası ve misyonerliği içermediği, aksine söz konusu dinin

yoğlaştırılmış yönlerini nazara vermeye, eleştirel yaklaşımlarla dikkatleri bu noktalara çekmeye çalıştığı görülmektedir. Öyle ki, yazarın Hıristiyanlık dini ve kilisenin dogmatik yapısına yönelik eleştirileriyle ön plana çıkardığı "Abdias" karakteri ve Abdias'ın söylemlerinde dile gelen düşünceler, bir dini propagandanın ötesinde insanlığı iyilik ve doğruluğa çağıran evrensel mesajlardır. Abdias'ın bu uğurda vermiş olduğu mücadeleler ile neticesinde kendini feda ediş bir sembol niteliğinde insanlığın yenilgisi ve insancıl düşüncelerin tükenişi olarak lanse edilmiştir. Eserin genelinde yazar; "Akbar", "Abdias" ve "Boston"un ölümleri üzerinden bir tefekkür bilinci oluşturmakta böylece insanoğlunun kendisini var eden değerlere karşı duyarsızlığını ve tahribatına yönelik acımasızlığını nazara vermektedir. Kısacası yazar, bir yandan dini (Hıristiyanlık) bir dejenerasyonu nazara verirken öte yandan insanlığın düştüğü inanç çıkmazlarına ve sapkınlıklarına dikkatleri çekmek istemiştir.

Bir başka zaviyeden bakıldığında yazarın bu eserde Hıristiyanlık meselesini ön plana çıkarmakla, aslında bir dini propaganda yapmanın çok ötesinde kendi dogmaları doğrultusunda yoğlaştırılan, tahrip edilerek hurafelerle kuşatılan ve vahye dayalı olma özelliğini yitiren bir din anlayışına dikkatleri çekmek istediği de akıllara gelmektedir. Belki de Aytmatov bu tavrıyla, bir mukayese zemini oluşturmak istemiştir. İndirildiği ilk günden beri asliyetini ve safiyetini korumuş olan İslamiyet'in Hıristiyanlık karşısında farkındalık yaratan durumuna dikkatleri çekmek ve kendine yetebilen, kendi iç sorunlarını kendi ritüelleriyle çözebilen bir yapısı olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Böylelikle vurgu başka bir alana kaydırılarak dönemin Sovyet halkı arasında uyuşturucu ve alkol bağımlılığının, ahlaki ve psikolojik dejenerasyonun özellikle Hıristiyan teba arasında görülmesi, Müslüman halkların bu olumsuzluklardan uzak kalması kapalı bir üslupla mukayese konusu edilmiş, böylece İslamiyet, örtülü bir biçimde hem rejim hem de okur nazarında korumaya alınmıştır. Ayrıca Hıristiyan tebaada görülen bu olumsuzluklar ön plana çıkarılarak arka planda İslamiyet'in erdemiyeti nazara verilmiş; İslamiyet, uyuşturucu, alkol bağımlılığı, ahlaki ve psikolojik dejenerasyonların yegane çaresi olarak gösterilmek istenmiştir.

"Cengiz Aytmatov'un birçok eserinde olduğu gibi Dişi Kurdun Rüyaları'nda da insanın zaafı ve çıkmazları, inanç dünyası, arayışları, Sovyetlerdeki uyuşturucu ticareti, tabiatın tahrip edilmesi vb. ayrı ayrı hikâyelerle anlatılır. Yazar, bunları ifade ederken yer yer masal, efsane ve mitlerden yararlanma yoluna gider. Aytmatov, ayrıca Kırgız kültürüne ait birçok unsuru da bu eserinde kullanır. Bunlardan en belirgin olanı, özellikle at olmak üzere, hayvan yetiştirme ve eğitime verilen önemdir" [Karabulut 2013: 145-165].

Bu veriler eşliğinde yazarın amacının bir Hıristiyanlık misyonerliği yapmaktan ziyade yasaklı Sovyet insanının inanç zaafı, çıkmazları ve arayışları içerisinde düştüğü yanılgıları (uyuşturucu bağımlılığı ve ticareti, tabiatı tahrip hususları) nazara vererek bunların kurtuluş reçeteleri üzerine dikkatleri çekmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada eleştirmenin bakış açısı ve eserle bulduğu yer büyük önem arz etmektedir. Çünkü *"metnin vermek istediği anlam yalnızca yazarın anlatmaya çalıştığı ya da yazarın geçmiş deneyimleri değil, okurun metinle bulduğu yerdedir"* [Spiller 1993: 28-33].

Yazar hakkında dönemin birtakım eleştirmenleri tarafından öznel yaklaşımlarla oluşturulmaya çalışılan yanlı bakışlar ve görüşler, nesnel eleştiriler ve düşünceler karşısında sönük kalmış, hatta tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin Orhan Söylemez'in;

"...iki bin yılın tanrısının öğretilerinin artık modern insanın ihtiyaçlarını karşılamadığını, onların sorularına cevaplar veremediğini iddia etmektedir. Hatta mevcut haliyle 'din' ve 'onun öğretileri', Sovyet toplumunu saplanmış olduğu bataklıktan kurtarmaya yetmemektedir. Bunun sebebi de sadece 'din'in rejim tarafından toplumdaki 'sistemli' bir şekilde çıkarılmış olması değil, kilise öğretilerinin artık yetersiz kalmasıdır. Ona göre bu öğretiler yeniden gözden geçirilmeli ve günün ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirilmelidir. Kilise

de çürümüşür, toplum da. Öyleyse yapılacak şey veya tutulacak yol, insanları yeniden doğru yola, tanrının yoluna çekmektir. İnsanların kalbine, vicdanına yeniden tanrı sevgisi yerleştirilmelidir” [Söylemez 2009: 303-320] ifadesi en güzel örneklerden biridir.

Eleştiri kıstasları dikkate alındığında; yazara ait özel yaşam, görüş ve inançların sorgulanması ve esas olan eserin önüne geçmesi, bunun da ötesinde yargılayıcı bir eleştiri üslubunun seçilmesi; *“Yazınsal metinlerin dilini incelemek, yazınsal yapıtların gerçeklikteki karşılıklarını yine içerisinde bulmaya çalışmaktır. Eleştiri gerçekleri bulmak değil, geçerlikler bulmaktır. Diğer bir deyişle, bir yapıtın kendi türündeki söylemine uygun olup olmadığını araştırmaktır” [Eden 2015]* ilkeleri doğrultusunda edebi eleştirinin amaç ve üslubuna uygun düşmemektedir. Bu nedenle yazarın diğer eserlerinde ortaya koymuş olduğu bakış açısı, diğer inanç sistemlerine yönelik görüş ve düşünceleri dikkate alınmaksızın yalnızca bir eserden yola çıkılarak yargılayıcı ve genelleyici bu tür eleştirilerin nesnellüğünden söz etmek mümkün olmamaktadır.

Bu perspektifle yazarın diğer eserlerine göz gezdirildiğinde “Dişi Kurdun Rüyaları” adlı anlatıyla aynı bakış açısına sahip olan ve Hıristiyanlık dinini temele alan bir başka eserinin olmayışı yukarıdaki görüşlerin öznelliğini ve yersizliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Genel itibarıyla tüm eserlerinde eski Türk-Şaman inanç ve adetlerini işlediği gerçeğinden yola çıkarak yazarın Şamanist bir inanca sahip olduğunu söylemek ne denli yersiz bir görüş ise “Dişi Kurdun Rüyaları” anlatısından yola çıkarak Hıristiyan ya da Hıristiyan misyoneri olduğunu iddia etmek de o derece yersiz bir yaklaşımdır. Hatta yazarın tüm eserlerine göz gezdirilerek bir genelleme yapıldığında eski Türk dinlerine özellikle de Şamanizm ve İslamiyet’e ait motif ve ritüellerin Hıristiyanlıkla ilgili iz ve motiflerden çok daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu konuyla alakadar olan Nizami Caferoğlu özellikle “Dişi Kurdun Rüyaları” ile “Gün Olur Asra Bedel” anlatılarına dayanarak Aytmatov’un Hıristiyanlık propagandası yaptığına dair eleştiride bulunanlara karşı tavrını şöyle dile getirmiştir:

“Cengiz Aytmatov’un Hıristiyan felsefesine müracaat etmesine sebep, günahkarlığın, ızdırabın ve hıyanet itirafın psikolojik mantığını açmak için hıristiyanlığın anlayışlarının daha geniş imkan vermesidir; o, menşei itibarıyla kölelerin felsefesidir, hayattan, gerçeklikten elini çekip içi ile tek kalmış adamın yaşamak ihtirasını ifade eder... Cellad Kütüğü’nde Hıristiyan felsefesi, estetik idrakin esas talebi olmayıp Türk mitolojik tefekkürü konteksinde mevcut olup onun tipolojisini taşıyor” [Caferoğlu 1988: 42-44].

Ayrıca Aytmatov, yasaklı Sovyet insanının inanç zaafaları, çıkmazları ve arayışları içerisinde düştüğü yanılgıları (uyuşturucu bağımlılığı ve ticareti, tabiatı tahrip, zulüm ve cina-yetler) nazara vererek kurtuluş reçetesini işaret ederken insanlığın bir başka vahşetine de parmak basmaktadır. Uğradığı ihanet neticesinde ölümü bir trajediye dönüştüren Hz. İsa’yı gündeme getiren yazar, Sovyet rejiminin benzeri bir tutum ve yaşantı sergileyen bireylere karşı tutumunu Abdias örneğiyle eşleştirerek evrensel boyuta taşır. Bu nedenle Hz. İsa’ya olan bakışı da farklılık arz eder. İsa peygamberi uğradığı ihanet ve çarmıha gerilmesi nedeniyle diğer peygamberlerden ayrı tutar ve “şehit peygamber” olarak nitelendirir. Şehit edilme hadisesini vahim bir trajedi olarak kabul ettiği ve diğer peygamberlerin başına gelmemiş özgün bir olay olarak gördüğü için anlatısının mihenk taşlarından biri olarak niteler. Yazar bir söyleşisinde Hıristiyanlık ve İslamiyet konusunda görüşlerini dile getirirken bu konuya da temas eder ve her iki dini temsil eden peygamberler üzerine düşüncelerini şöyle dile getirir:

“– Evet, din romanımızın odak noktasını oluşturuyor. Fakat, siz İslam kültüründen geldiğiniz ve Müslümanlığı iyi bildiğinize göre, romanınızın kahramanını niçin bir Hıristiyan olarak seçtiniz ve Hıristiyanlığı konu edindiniz? Bu, İslam dini olamaz mıydı?”

–Hayır, olamazdı. Hristiyanlıkla Müslümanlık birbirinden çok farklı iki din. Herşeyden önce Hristiyanlığı temsil eden İsa peygamber ile Müslümanlığı yayan Hazret-i Muhammed de Müslümanlığı yaymak için çok acı çekmiş, bir dizi güçlüğü göğüs germiştir, ama İsa gibi dini uğruna kendini feda etmemiş, şehit olmamıştır. İsa ise inançları uğruna çarmıha gerilmeyi göze almış, buna rağmen insanlığı affetmiştir. Böyle bir kişiliği İslam dininde bulamıyoruz. İsa peygamber yazdığım roman için daha ilginç geldi. Bugünün insanlarına bir mesaj iletebilmek için İsa'yı ve Hristiyanlığı kendime ana konu seçtim. Bunu yaparken de dünyanın sonunun, "Awdj'i" yani İsa'yı çarmıha geren, her türlü iyiliği yok etmeye çalışan biz insanların kendi elinde olduğunu göstermeye çalıştım" [Yüreklik, 1987].

"Dişi Kurdun Rüyalari" istisna olmak üzere Aytmatov'un eserlerinde genel itibarıyla Hristiyanlık'tan ziyade Türk tipolojisi, eski Türk inançları ile İslami motif ve ritüellerin büyük bir yoğunluğa ve felsefi derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki bu motif ve ritüellerin yer almadığı bir Aytmatov anlatısı da yok gibidir.

"Aytmatov'un eserlerinde halk hayat tezahürlerine karışmış eski Türk dininin izlerine zaman zaman tesadüf etmekteyiz. Geleneğe yerleşmiş ve bir insiyak halinde insanların davranış biçimlerine hakim olmuş bu tür tasarruflar kahramanların dini inanç ve hayatları hakkında bilgi edinmemize imkan vermektedir. ... Aytmatov'un eserlerinde akseden dini hayat ve inançlar hem Şamanizm hem de İslamiyet'ten mülhem izler taşır.

"Elveda Gülsarı" romanında Tanabay'ın kazandığı bir yarış sonrasını tasvir eden aşağıdaki satırlarda "amin" seslerinin süslediği İslami bir atmosfer resmedilirken, aynı romanın ileriki sayfalarında ve Tanabay'ın fırtınalı bir gecede yılkiyi kurtarmak için ataların ruhunu yardıma çağırdığı görülür. Zaferini kazanan Tanabay ellerini kaldırarak şükür duasını yaptı. Bütün kalabalık ellerini kaldırarak ona uydu ve akan sular gibi yüzlerini sıvazlayarak bir ağızdan 'amin!' dediler." [Aytmatov 1993: 56] Tanabay, çılgına dönmüş atın kendisini nereye götürdüğünü anlayamıyordu bile. Yağmur yüzüne, gözüne ve bütün gövdesine vuruyor, ama içi alev alev yanıyordu. Tek bir düşünce vardı kafasında: 'Yılı nerede? Aman Tanrım! Vadiye inip demiryoluna doğru gitmesinler, demiryoluna düşmesinler! Mutlaka kaza olur! Allahım! Sen koru onları! Ey arbak (ervah, atalar ruhu) siz koruyun yılkiyi! Sakın ayağın sürçmesini Gülsarı! Sakın düşme! Beni yılkiya ulaştır' diyordu" [Aytmatov age: 7; Kolcu 2008: 88-99].

Aytmatov anlatılarında kendini gösteren inanç (Tanrı-din-kader) boyutlu tefekkür ve bu tefekküre yönelik motif ve ritüel renkliliği kimileri üzerinde yazarın inanç kargaşası yaşadığı ve arayış içerisinde olduğu izlenimini uyandırmıştır. Ancak bu çok renklilik, yazarın inanç problemi yaşadığı, dini anlamda kararsızlık, bocalama ve arayış içerisinde olduğunu göstermekten ziyade yaşadığı dönem ve coğrafyanın din-inanç perspektifini ortaya koymaktadır. Ayrıca kendisini kuşatan yerel inançların İslamiyet ile eski atalar dini ile bu dinlere ait ritüellerin kaynaşmasından oluşmuş bir inanç mozaiğine sahip olduğunu da belgelemektedir. Bu yönüyle de Aytmatov anlatıları ayrı bir önem kazanmakta ve tarihe ışık tutması bakımından tarihi bir belge, kaynak olma vasfını da taşımaktadırlar ki bu bağlamda edebi eser ile tarihi eser arasında bir disiplin bağı ve ilişkisi olduğu gerçeği de gün yüzüne çıkmaktadır;

"... Edebiyat, insanın duygu ve düşüncelerinin, felsefi yaklaşımlarının ifadesi; tarih ise, insanoğlunun zaman içinde yaşadığı vakaların kaydı olarak ayrışır. Ancak bu iki disiplin arasındaki ilişki, her zaman aktif kalmaya devam eder. Zira bunlardan biri olmadan diğeri-nin anlaşılması güçtür..."

"... Edebî eserler, medeniyet tarihinin bir parçası olarak ele alınabilecek edebiyat tarihinin en temel kaynaklarını, dolayısıyla ilgi alanını oluşturmaktadır. Zira bu eserler, yazıldığı dönemin pek çok açıdan çekilmiş fotoğrafı durumundadır. Bu yönüyle edebî eserler, sözlü

ve yazılı ürünler, gelecek için tarihsel bir anlam yüklenir; geçmişle geleceği buluşturma noktasında oynadığı rol bakımından büyük bir önem taşır. Tarih ile edebiyatın buluştuğu kavşak da burasıdır...

Tarih bilimi veya tarihçi, genelde insanlığın, özelde toplumların geçmişte karşı karşıya kaldığı önemli olayları ayrıntısına girmeden konu edinir. Edebiyat ise, daha çok tarihin anlatmadığı sıradan kişi ve olaylarla, bunların bıraktığı izlerin ayrıntılarıyla ilgilenir. Tarihi şahsiyetlerin tarihte üstlendikleri rolün dışında yaşantılarına ait örneklerin belli bir olay örgüsü içinde anlatımı edebiyat biliminin, edebiyatçıların, roman ve hikâye sanatının işleri arasında yer alır" [Erol 2012: 59-70].

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte eski inançlarına ait birçok anlayış, ritüel ve motifi korudukları ve yeni inanç sistemiyle entegre ederek bir bütünlük içerisinde töre-gelenek-görenek çizgisi içerisinde yaşattıkları gerek tarihi kaynaklar gerekse tarihe kaynaklık eden edebi eserlerde açıkça görülmektedir. Ayrıca günümüzde sürüp gitmekte olan yöresel yaşam biçimleri de bu hakikatlerin yaşayan izlerini sergilemektedir. "Dişi Kurdu Rüyalari" bu türden bir entegre ve bütünlüğün açıkça yaşandığı en önemli Aytmatov anlatılarından birisidir. Eserde ilahi tefekkür ve temenni duygusunun en güzel örneklerini oluşturan ve birer dini ritüel olarak karşımıza çıkan temenni içerikli dualara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin; Boston ile Ernazar'ın Ala-Mengü dağlarında geçidi aşarken çektiği sıkıntılar ve soğuktan korunabilmek amacıyla yüce güce sığınmaları, sığınma ifadesi olan duaları, bu coğrafyanın kadim inançlarından olan Şamanizm'in bugün bile canlılığını muhafaza ettiğini, derin bir tefekkür, samimi bir temenni/dua eşliğinde ve İslamiyet ile entegre bir biçimde varlığını sürdürdüğünü açıkça göstermektedir;

"... – Eskiden Ala-Mengü'yü aşan çobanlar soğuktan korunmak için bir dua okurlarmış. Buna geçit duası derlermiş. Biliyor musun bu duayı?"

– Hayır.

– Ben biliyorum. Dedemden dinlemiştim.

– Söyle öyleyse.

– Çok iyi hatırlamıyorum, yarısını unuttum galiba.

– Hiç yoktan iyidir, hatırladığın kadarını söyle.

– Pekala sen de benim söylediklerimi tekrar et Boston. Okuyorum.

– Ey Gök Tengri: Ey bu soğuk göklerin Tengrisi! Buzlu geçidi aşarken yolumuzu açık tut! Yardımını esirgeme! Sürülerimize ölüm kargaşası düşürme! Onların yerine havada uçan kara kargayı al! Çocuklarımızı soğuktan öldürme! Onların yerine havada uçan guguk kuşunu al! Eyerlerimizin kolonlarını iyice sıkacağız, öküzlerimizin sırtına semerleri iyice bağlayacağız. Yolumuza engel çıkarma ey Tengri! Geçidi aşmamıza, yeşil otlaklara, serin sulara ulaşmamıza yardım et. Bizi öldürme. Canımız yerine bu duayı kabul et ey Tengri!..." [Aytmatov 2000: 298].

Yazarın tefekkür derinliği içerisinde eserlerine yansıyan ve eski Türk inançlarında rastlanan motiflerden biri de "rüzgar" kavramıdır. Rüzgar ilahı olarak zor zamanlarda sığınılan "Şamalu" mefhumu Şamanist bir motif olmasına rağmen İslamiyet'in kabulüyle birlikte yeni motif ve ritüellerle bir iç içelik kazanmış, sosyal yaşam içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir; "Soğuk rüzgar kayalıklar arasında ıslık ıslık, uğul uğul esiyordu. Rüzgar ilahı Şamalu hiçbir yere sığınmıyordu, hiç hoşnut olmuyor ve hep karamsar tablolar çiziyordu" [Aytmatov age: 300].

Ayrıca Aytmatov anlatılarında bu tefekkür/temenni çerçevesinde mitolojik kaynaklara dayalı Şamanist motif ve ritüellere, hayvanlar alemine ait tanrısal güçler ile yakarışlara da

sıkça rastlanmaktadır. "Maral Ana" ve "Börü Ana" motifleri bunun en seçkin örneklerindedir.

"Ey kurtların ilahesi Börü-Ana! Bana iyi bak. Karşında ben varım. Bu soğuk dağlarda karşına dikilen benim. Yapayalnız, talihsiz Akbar. Acılarım çok büyük. Nasıl ağladığımı işitiyor musun? Nasıl uluduğumu, nasıl hıçkırma hıçkırma ağladığımı duyuyor musun? Bütün varlığım ızdırıp oldu, memelerim yararsız sütle doldu..

Süt verecek, besleyecek kimsem yok. Yavrularımı yitirdim. Nerde yavrularım nerde? Aşağılara in börü Ana, in de yanıma otur, sen ve ben birlikte ağlayalım. Aşağılara in kurtların tanrıçası. Seni doğduğun topraklara götürüyüm, artık kurtların orada, o bozkırda yaşama hakları yok. Bu hakkı aldılar bizden. Dağlarda yaşama hakkımız da yok. Hiçbir yerde kurtlara yaşama hakkı yok. Aşağıya inmek istemiyorsan beni de oraya çek börü Ana! Ben Akbar yavruları çalınan anakurt! Seninle birlikte Ay'da yaşamak, oradan kanlı gözyaşlarımı yeryüzüne akıtmak istiyorum. Beni işit Börü Ana! Börü Anaaa! Beni anla, gözyaşlarımı anla Börü Anaaa!" [Aytmatov age: 303-304].

Ancak eserlerde görülen bu motif ve ritüellerin çok renkliliğinden hareketle yazarın tefekkür/temenni terennümlerinde de çok renkli bir söyleyiş sergilediği gözlerden kaçmamaktadır. Anlatılarda sıkça rastlanan temenni içerikli dualar ile Tanrı inancının mutlak bir biçimde dile getirildiği; "Ey bağışlaması bol Tanrım", "Her şeyi bilen Yargılayıcı Tanrı", "lyiliğin, gerçeğin, adaletin aslı Yüce Tanrı" tarzındaki temenni ve yakarışlar yazarın "ferdi çok dinlilik" arz eden ifadeler sergilemesine rağmen temelde bir "Tanrı" inancına sahip olduğunu ve yürekten bağlı bulunduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Ayrıca yukarıdaki ibareler yazarın Sovyet kültürü ile yoğrulmuş, farklı din ve inançlara ev sahipliği yapmış Orta Asya inanç mozaiğinden gelmiş olmasına rağmen ilahi bir dinin mensubu olarak tek Tanrı inancından kopmadığını; dini afyon, inancı gericilik olarak lanse eden ve yok etmek için her türlü baskı ve zulme başvuran bir sistemin rağmına okurlarına dini, dinin gerekliliğini benimsetme çabası içerisinde olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu durum yazarın inanç kimliğini açıkça ortaya koymanın ötesinde onun ilahi tefekkür bilinci içerisinde farklı dini motif ve ritüelleri yansıtırken İslam'ın temel esaslarıyla çatışmama ve çatıştırmama konusundaki hassasiyetini de açıkça gözler önüne sermektedir:

"Burada genel olarak kaderin akıl ermez bir akışı, özel olarak da herkesin ayrı ayrı kaderi ve olayları meydana getiren sayısız durumların üzerinde biraz düşünmek yerinde olacak. Çünkü Allah bu durumların sahibi ve hakimidir" [Aytmatov age: 40].

Tefekkür esasına dayalı inanç (Tanrı-kader-din) çizgisinde eski Türk inanışlarına değinmişken, Aytmatov anlatılarının Kazak-Kırgız Türk boylarının dini inanç ve telâkkileri üzerine birer kaynak olduklarını dile getirmekte de fayda vardır. Oluşan umumî kanaatlere göre Aytmatov anlatılarında, Kazak-Kırgız coğrafyası ve bu coğrafya insanının inanış biçimleri ve dini yaşantıları, İslâmiyet ile Şamanizm'in bir mozaiği (İslâmî-Şamanî motif ve ritüeller bütünü) biçiminde "töresel argümanlar" olarak aktarılmaktadır. Hatta kimi zaman töre ve töresel argümanlar, dinî hükümlerin önüne geçmekte ve birçok sorunun çözümünde etkin bir rol oynamaktadırlar. Aytmatov, tefekkür çerçevesinde bu unsurlara da yer verirken, "törelere" bir kanunnamesi olmamakla birlikte tüm bireylerin ezbere bilip baş eğdiği, hükümlerine saygı gösterdiği bir sözlü kanunlar manzumesi olduğu üzerinde de önemle durmaktadır.

Örneğin yazarın 1970 yılında kaleme almış olduğu "Oğulla Görüşme" adlı anlatısı, yirmi yıl önce son bulmuş savaşa, savaşta kaybedilmiş oğula rağmen bir baba yüreğinin ümidini ve onunla görüşebilme temennisini içermektedir. Oğlunun yaşadığına dair bir his kendisini

terk etmemektedir. Bu kısa anlatı aynı zamanda yalnızlığın ve kendisiyle baş başa kalmışlığın bir hikâyesidir. Çordon'un anlayamadığı kızlarıyla kökten kopan ilişkileri ve kimsesizliği andıran çaresizliği onun ölen oğluna duyduğu hasreti alevlendirmektedir. Oğlu ile ikili ilişkileri son derece iyidir, küçük yaşına rağmen onunla bir yetişkin gibi konuşur, her sözüne değer verir, önemser. Ölmüş olmasına rağmen hep onunla görüşme ve kavuşmanın ümidini besler. Ümidi onun için ilahî bir tefekkür ve ona kavuşma temennisi dualarının nakaratı gibidir. Oğlunun, içinde olduğuna inandığı trene yetişmek o an için tek temennisi ve kendisini ona yetiştirecek Kamber Ata ise ilahî kurtarıcısı ve tek sığınağıdır.

Atların koruyucusu Kamber Ata, Manas Destan'ından bir motiftir. Atını mahmuzlayan Çordon için bir iyimserlik kaynağı ve ümittir. Oğlunu görebileceği son nokta olan demiryolu makasına doğru ilerlerken amansız bir temenni içerisindedir. Kamber Ata'ya yakarıшта bulunur, atına şahin kanatlar vermesi için dua dua yalvarır; *"... 'Allah vere de vaktinde yetişsem! Haydi yetiştir beni! Oğluma söyleyeceğim çok şey var!' diye düşünüyor ve dişlerini gevşetmeden, dönna giden atının duasını okuyordu: 'Ey atların ruhu! Ey atların koruyucusu Kamber Ata! Bana yardım edin! Atım sürçmesin! Ona şahinin kanatlarını ver! Demirden bir yürek ve ceylan gibi bacaklar ver! Ona balıkların ciğerini ver!...' [Aytmatov 1999: 48].*

Bir heyecan ve endişe dalgası içerisinde Çordon'un yakarış ve duaları hem yazarın temenni anlayışını hem de "ferdi çok dinlilik" anlayışını ortaya koyması açısından ilginç bir örnektir. "Allah vere de" ibaresiyle İslami bir temenni eşliğinde semaviliği sergilerken "Ey atların ruhu!" ifadesiyle eski Türk inanışlarına ait motifler dile gelmekte böylece "ferdi çok dinlilik" anlayışı dâhilinde hepsinin yardımı talep edilmektedir. Benzeri bir durum "Elveda Gülsarı" anlatısında da karşımıza çıkmaktadır. "Yılık nerede? Aman Tanrım! Vadiye inip demiryoluna doğru gitmesinler, demiryoluna düşmesinler! Mutlaka kaza olur! Allahım, sen koru onları! Ey Arbak!(ervah, atalar ruhu) siz koruyun yılıkyı! Sakın ayağın sürçmesin Gülsarı! Sakın düşme! Beni yılıkyı ulaştır!" [Aytmatov 2014: 74]. Bir yandan İslami anlayış içerisinde Allah'a diğer yandan atalar dini kapsamında Arbak'a sığınma ve temenni de bulunma yazarın tüm eserlerine yansımış olan "ferdi çok dinlilik" anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Daha önce de değinilmiş olan Boston ile Ernazar'ın Ala-Mengü dağlarında geçidi aşarken çektikleri sıkıntıları, soğuktan korunmak amacıyla yüce yüce sığınmaları ve bu yüce yüce farklı dini terimlerle seslenerek etmiş oldukları duaları, Aytmatov anlatılarının ruhuna sinmiş olan "ferdi çok dinlilik" anlayışının temenniye dönüşmesidir;

"– Ey Gök Tengri: Ey bu soğuk göklerin Tengrisi! Buzlu geçidi aşarken yolumuzu açık tut! Yardımını esirgeme! Sürülerimize ölüm kargaşası düşürme! Onların yerine havada uçan kara kargayı al! Çocuklarımızı soğuktan öldürme! Onların yerine havada uçan guguk kuşunu al! Eyerlerimizin kolonlarını iyice sıkacağız, öküzlerimizin sırtına semerleri iyice bağlayacağız. Yolumuza engel çıkarma ey Tengri! Geçidi aşmamıza, yeşil otlaklara, serin sulara ulaşmamıza yardım et. Bizi öldürme. Canımız yerine bu duayı kabul et ey Tengri!..." [Aytmatov 1990: 298].

Yukarıdaki örneklerde olduğu üzere Aytmatov anlatılarında ön plana çıkan ve yüce bir gücü temsil eden, kendisine sığınılan, dua ve temennide bulunulan Tanrı aslında bütün dinlerin üzerinde "tüm yücelik algılamalarının özel bir görünümü"dür [Korkmaz 2004: 184]. "Ferdî çok dinlilik" düşüncesinin temelini oluşturan Tanrı "kişilerden ötede, onlardan ayrı bir değer olmak yerine; kişiyle beraber gelişen, büyüyen bir varoluş göstergesine dönüşür" [Korkmaz 2004: 184]. Hal böyle olunca insanın etmiş olduğu dualar ve temennilerin boyutu da değişmiş olur. Çünkü "evrende zıtlıkların ontik birliğini, derin uyumunu sağlayan Tanrı, görünmez'dir ve dualar bu derin uyuma katılmak isteyen insanın gizemli yakarışlarıdır" [Korkmaz 2004: 184]. Bir yönüyle de dua ve temenni gelenekten gelen bir vecibedir. Duası

edilmeyen her iş bir yönüyle eksiktir. Dağlar Devrildiğinde/Ebedi Nişanlı anlatısında yazar bunu bizzat kendisi dillendirmektedir; *"Üçü tekrar mağaraya girip ölünün yanına oturarak sustular. Coro ellerini açmış dua ediyordu. Okuduğu Arapça duanın ne anlama geldiğini bilmesede mirıldanıyordu. Burada yaşayan hiç kimse tek kelime Arapça bilmez. Dua geleceğin bir parçasıdır"* [Aytmatov 2007]. Aytmatov algısında dua ve temenni aynı zamanda insanın kendini ifadesi, kendine yönelmesi ve kendini yüceltmesidir. Bu sesleniş, insanın Tanrı aracılığıyla kendine seslenmesi gibi bir şeydir. Çünkü Aytmatov'un kahramanları *"Tanrı'nın kendi içinde yaşayan bir cevher olduğuna inanır. İnsan, içinde taşıdığı bu cevhere değer vermezse başka insanlara ve yaşamın diğer bütün alanlarına da saygı duymaz"* [Korkmaz 2004: 185]. Aytmatov'u yakından tanıyan ve eserleri üzerine derin incelemelerde bulunan Akmataliyev ise yazarın dini yaklaşım ve bakış açısını şöyle özetler;

"Aytmatov romanın düşüncesi, geniş ölçüde tek din malzemesi etrafında oluştu demek yanlış olur. Romanın önemi açıkça görüldüğü gibi malzeme olarak en önemli unsur insandır, onun imanı, vicdanı, inancıdır! Bu yüzden yazar Hristiyan ve İslam dinlerindeki insan özelliği gösteren meseleler üzerinde durur. Bu, birilerinin söylediği gibi "yeni Tanrı"yı arama değil, insanın hayvanlık rezaletinden çıkış yoludur. Yazarın arzusu budur" [Akmataliyev 1998: 127].

Bu görüşün benzeri bir yaklaşıma Türk edebiyatında da rastlanmaktadır. Bu benzerlik belki de o döneme ait bir düşünce akımının neticesidir. Aytmatov'un farklı dönemlerde farklı dinlere yönelik eğilimlerin tamamen dışında yeni bir dünya görüşüne vurgu yapan Hümanist yaklaşım, Türk edebiyatında bir döneme damgasını vurmuş olan Tefvik Fikret'in şiirlerinde de görülmektedir. "Gün Olur Asra Bedel" ve "Dişi Kurdun Rüyaları" anlatılarının dışında bir çizgi sergileyen "Kassandra Damgası"nın ulaştığı dinler üstü hümanist boyutun getirdiği farklılık Fikret'te de kendini göstermektedir. Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" anlatısı ile Fikret'in 1897'de kaleme aldığı "Sabah Ezanında" adlı şiirinde sergilediği İslami temenni/teslimiyet paralelliği ile "Kassandra Damgası" anlatısı ve "Haluk'un Amentüsü" şiirinde ortaya konulan dinler üstü hümanist boyut, her iki düşünce adamı arasında aşama aşama yaşanan derin tefekkür/temenni birliğini de açıkça ortaya koymaktadır.

"Allahü ekber... Allahü ekber...

Bir samt-i ulvî: Güya tabiat

Hâmûş hâmûş eyler ibâdet.

Allahü ekber... Allahü ekber...

Bir samt'î nâlân: Güya avalim

Pinhan ü peyda, nevvâr ü muzlim

Etmekte zikr-i Hallâk'î dâim.

Allahü ekber... Allahü ekber...

Bir samt-ı ulvî: Kalb-i tabiat,

Bir samt-ı nâlân: Rûh-ı avâlîm

Etmekte zikr-i Hâllâk'î dâim

Etmekte ra'sân ra'sân ibâdet.⁴

Yukarıdaki ifadelerinde "Allahü ekber" nidaları ile İslami bir anlayış çerçevesinde yaratanı kutsayan Fikret, 1911'de kaleme aldığı "Haluk'un Amentüsü" adlı şiirinde bambaşka

⁴ Tefvik Fikret, Sabah Ezanında, 1897- Tefvik Fikret, 1984, Halûk'un Defteri, Bütün Şiirleri, 3, Haz. Asım Bezirci, Can Yay. İstanbul, s. 350.

bir ruha bürünerek İslami çizginin dışına çıkmış, tüm dinlerin üstünde "ferdi çok dinlilik" anlayışına kapı aralamıştır;

*"Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim... İnsan
İnsan olur ancak buna iz'anla inandım.
Şeytan da biziz, cin de, ne şeytan ne melek var;
Dünya dönecek cennete insanla inandım.
Fıtratta tekamül ezeldir; bu kemale
Tevrat ile, İncil ile, Kur'an'la inandım."⁵*

Genel anlamıyla ele alındığında yukarıdaki düşünceler, hümanist bir çizgide her iki tefekkür adamının ortak bir Tanrı, ortak bir din yani ortak bir inanç anlayışına sarıldıklarını ortaya koymaktadır. Aytmatov'dan yıllar önce bu düşünceyi dile getirmiş olan Tefvik Fikret (1867-1915) böyle bir ufku yakalamakla birlikte kültürel kodlarında yaşadığı tahribatlar nedeniyle öz benliğinden uzaklaşmış, bu anaforda evladı da elinden kayıp gitmiştir. Ruhunda kopan fırtınalar psikolojisine yansımış ve ters düştüğü çağdaşlarıyla amansız polemiklere girmiştir. Bu polemikler neticesinde iç aydınlığını yakalayamayan Fikret, oğlu Haluk'u da kendi anaforuna çekmiş ve onu sonsuza dek kaybetmiştir. Oğlu Haluk'un doğumuyla birlikte büyük gelecek hayalleri kuran Fikret, onun ileride milleti bilgisiyle aydınlatacak bir kahraman ruhuyla yetişmesini arzulamış, bu amaçla 1909 yılında on dört yaşındaki Haluk'u elektrik mühendisliği eğitimi almak üzere İskoçya'nın Glasgow kentine göndermiştir. Onun vatan ve millet için faydalı bir birey olması yönündeki arzusu ve dileklerini ise "*Haluk'un Vedâi*" ve "*Promete*" adlı şiirlerinde dile getirmiştir. Ne var ki Haluk, yanına yerleştirildiği Hıristiyan ailenin telkinleri neticesinde din değiştirerek Hıristiyanlığı benimsemiş ve babasının düşlediğinden çok farklı bir kişiliğe bürünmüş, yaşamı da ona göre şekillenmiştir. *1913 yılında Amerika'ya giderek izini kaybettiren Haluk, 1916 yılında Michigan Üniversitesi Makine Mühendisliği fakültesinden mezun olmuştur. Tekrar ülkesine dönmeyen Haluk Fikret, 1943 yılından itibaren kendisini tamamen dine adanarak rahip olmuştur. 1965 yılında Orlando, Park Lake Presbyterian Kilisesi rahibi iken hayatını kaybetmiştir* [Wikipedia, Tefvik Fikret Maddesi].

Aytmatov da aynı hümanist duyguların gölgesinde yeşerttiği ve adına "ferdi çok dinlilik" dediği bu düşüncenin bir hayalden öteye gidemeyeceğini hatta dile getirmenin bile ne denli ağır sonuçlar doğurabileceğini farketmiş, buna rağmen düşüncesini dile getirmekten de çekinmemiştir. "Ferdi çok dinlilik fikrinin dini hiyerarşilerde nasıl bir hiddet, gürültü doğurabileceğini, zavallı kafasına ne gibi taşların fırlatılacağını, hangi günahlarla, tahkirlerle, dünya delaletiyle suçlanacağını iyi anlıyordu" [Aytmatov 1997: 94]. Çünkü Aytmatov'un bu endişeleri yersiz değildir, her yeninin eskinin tepkisiyle karşılanacağını idrak etmektedir. Öyle ki Tefvik Fikret'in başına gelenler de farklı değildir. *Fikret'in aykırı şiirleri devrin yöneticilerini kızdırmakla kalmamış, muhafazakâr çevrelerin sert tepki ve ağır eleştirilerine neden olmuştur. Bu tepkiler moral çöküntüsü ve depresyonlara yol açmış neticesinde de sağlığı bozulmuştur. Mehmet Akif'in kendisine "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirinde yönelttiği suçlamalara 1914'te kaleme aldığı "Tarihi Kadim'e Zeyl" adlı ünlü şiiriyle yanıt vermiştir* [Wikipedia, Tefvik Fikret Maddesi].

Hangi din/dinler çerçevesinde olursa olsun derin tefekkür, temenni/dua insanın kendi yüceliğinin farkına varması, kendini bu yüceliğe taşımasıdır. Bu duygu insanda var

⁵ Tefvik Fikret, "Haluk'un Amentüsü", Haluk'un Defteri, 1237/1911- Tefvik Fikret, (1984), Haluk'un Defteri, Bütün Şiirleri, 3, (Haz. A. Bezirci), Can Yay. İstanbul, s. 350.

olan/olması gereken öz güven yetisinin oluşması/olgunlaşmasında önemli bir aşamadır. Bir yönüyle de değer kaybına uğramama adına mukavemet oluşturma ve kendi içindeki cevheri gün yüzüne çıkarma çabasıdır. Temenni kaynaklı "dualar, insanı Tanrı'ya olduğu kadar kendine de taşır. *Dualarla Tanrı'ya yakaran insan aslında ruhundaki kendi ölmeyizlik imgesine seslenmektedir*" [Korkmaz 2004: 185]. Din/dinler (ferdi çok dinlilik) vesilesiyle kendi ölmeyizliğinin farkına varan insan diğer müsvetde tanrıların, tiranların karşısında yenilmez bir güç kazanır. Bu güç kendini güçlü kılan en yüce güce ulaştırır. Yüceliğin donanımlarıyla bütünleşen birey "*ölümlü tiranların zulmünü iptal eden dualarla, yücelik tasarımlarının merkezi olan Tanrı'ya yönelir*" ve *bir bütünlüğe erişir*" [Korkmaz 2004: 184]. Her ne kadar geleneksel bir ritüel olarak yerine getirilse ve anlamı bilinmeksizin bir serzenişe vesile olsa da Tanrı'ya yakarış, temenni ve dua Aytmatov anlatılarının vaz geçilmez unsurlarındandır.

Sonuç

Aytmatov anlatıları içeriğinde birçok konu, motif, sembol, görüş, düşünce ve anlayışın dışında dünden bugüne coğrafya insanının inanışlarını, dini algı, düşünce, yaşam ve yaklaşımlarını da barındırmaktadır. Eserlerin kaleme alındığı dönem ile dönemin baskıcı rejiminin gerek inanç gerek kültür ve medeniyet gerekse örf-adet-gelenek ve görenek menşeli yaşam biçimi, algı ve anlayışlarına karşı takınmış olduğu yıkıcı/yok edici politikaları; öte yandan "din bir afyondur" sloganıyla bayraklaştırdığı inkârcı tavrı; "devlet bir sobadır, yakıtı da insanlardır" sloganıyla milli ve dinî yaşam alanlarına yönelik uyguladığı baskılayan, öteleyen ve yok eden tutumu dikkate alındığında Aytmatov'un, aykırı bir tutum sergileyerek anlatılarında milli ve dini unsurları yoğun/derin bir biçim ve üslup içerisinde ön plana çıkarması onu diğerlerinden üstün ve ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. Ayrıca coğrafya insanının mahalli ve milli çerçevede korumayı başardığı dinî inanışları ile dini kökenli örf-adet-gelenek ve göreneklere dayalı yaşam biçimlerinin bu eserlerde ölümsüzleştirilmesi bu değerlerin aynı zamanda evrensel bir boyuta taşınmasını da sağlamıştır. Ayrıca Aytmatov'un, bu kadim değerleri eserlerinde bu denli işlemesi ve canlı tutmak istemesi, söz konusu değerlerin hayatiyetini ve mutlak değerlerini koruduklarını, Sovyet rejiminin hadsiz baskı ve dejenerasyonlarına boyun eğmediklerini/eğmeyeceklerini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Yazar, ferdi çok dinlilik görüşü çerçevesinde çeşitli dinî inanış ve algılayışları bir bütünlük içerisinde işlerken, bunlardan neşet eden örf-adet-gelenek-görenek ve yaşam biçimlerini, kültür ve medeniyetlerini aynı kompozisyon bütünlüğü içerisinde nazara vermiştir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere coğrafya insanı/Aytmatov kahramanları, farklı zaman ve mekânlarda cereyan etmiş olan farklı yaşam biçimleri, inanç ve kavrayış edimlerini neticesinde birçok din ve kültürden etkilenmişlerdir. Bu inanç-kültür etkileşim ve edinimi, İslâmiyet'in kabulünden sonra eski dini ritüelleri bütünüyle ortadan kaldırmamış, eski dinî inanışların birer âdet ve gelenek niteliğine bürünerek günümüze kadar taşınmasını sağlamıştır. Bazen de farklı dönemlere ait farklı akideler ve özellikle coğrafyanın tarih ve kültürel yaşamında derin izler bırakmış olan Şamanizm kökenli motif ve ritüeller, yerine göre İslâm akidesiyle bütünleşerek yerine göre bir gelenek ögesi olarak bu kültür içerisinde yerini almış, dolayısıyla da Aytmatov anlatılarında kendilerine yer edinmişlerdir.

Aytmatov'u diğerlerinden ayıran bir diğer önemli unsur da ferdi çok dinlilik anlayışı doğrultusunda ve yaşadığı coğrafyanın tarihi sürecinde tanıştığı Şamanizm, Budizm ve Gök Tanrı dinlerini aynı çerçevede değerlendirmiş olmasıdır. Ancak bu durum ise yazarın gerek okur gerekse araştırmacı ve eleştirmenler nazarında olumsuz algılanması ve hakkında menfi ve sübjektif eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Bu dinlere eşit yaklaşımı, iyiyeyi/iyiliğe çağırma anlayışı, yanlışlıkları nazara vererek doğrulara ulaşma/ulaştırma çabası

ister istemez eserlerinde inanç çeşitliliğini gündeme getirmiştir. Yazarın her bir eserinde ön plana çıkarılan bir din ile bu dinin gölgesinde diğer dinlere değiniler yapılmakta, çok dinlilik şemsiyesi altında "Bir Tanrı" hakikatine varılmakta ve Tanrı'nın birliği etrafında her bir dinin ilhamıyla tefekkür, temenni ve dualar yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Yedigey, Abdias, Tanabay, Çordon, Boston, Ernazar farklı dinlerin kendine özgü dua, dilek ve temennilerini dile getiren en güzel örnekleri teşkil etmektedirler.

Özellikle son anlatılarında mitolojiden hareketle ilahi tefekküre yönelen yazar, bu eserleri vesilesiyle maneviyat üzerinden hareket ederek sosyal hafıza kaybına (milli değerler, örf-adet, gelenek ve görenekler) engel olmaya çalışmakta, sesini evrensel boyuta yükselterek tüm dinlere ve bu dinlerin mensuplarına iyilik, doğruluk ve barış çağrısı içeren mesajlar göndermektedir. Çünkü milli ve manevi değerlerinden uzaklaşan yeni nesiller her geçen gün ruhen fakirleşmekte, öncelikle kendine olmak üzere çevresine, tabiata ve insanlığa karşı acımasız bir tavır sergilemektedirler. Bu değerlerini yitiren bireyler zamanla içsel yoksunluğa düşmekte, tahripkâr bir yapıya bürünmektedirler. Öncezilerinden hareketle yola çıkan Aytmatov, rasyonaliteyi gözler önüne sermektedir. Mahalliden evrensele uzanan çizgide tüm karışıklıklar çözüme kavuşturulmakta, dinin soyutluk içeren kavramları motif ve ritüeller eşliğinde somutlaştırılmaktadır. Yine eserler vesilesiyle sosyal hayatın yüzeyselliğinden çıkılarak tinselliğin derinliğinde tefekkür ve teslimiyet çizgisinde ruh dinginliğine erişilmektedir. Ayrıca Kırgız halkına özel inançlar, mitolojik unsurlar ve semboller eşliğinde, masallar, efsaneler, ninniler ve türkülerle umumi ahlak kuralları yeniden gündeme getirilmekte, bu estetik desteklerle evrensel boyutta insanlığın ruhen tekâmülü hedeflenmektedir. Bu yönleriyle Aytmatov, rejimin tüm kısırlaştırıcı ve yok edici tutumlarına rağmen temele aldığı bu değerler vesilesiyle rejime başkaldırarak iki nesil arasında bir köprü olmaya çalışmış ve kültürel çatışmalardan yola çıkarak düşünmeye, ümide kapılar aralamış, evrensel boyutta tüm insanlığa kurtuluş çağrısında bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKMATALİYEV Abdıldacan [1998]. *Cengiz Aytmatov'un Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Başkanlığı Yayınları.
- ASANOVA U. [2008]. *Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kültür Bunalımının Felsefesi*, Çev: Lilia Alkaya, Türk Edebiyatı, Ağustos, 418 s.
- AYDIN Agâh, Türk Romanında "Aşk" ve "Melankoli" ya da "Teslimiyet", Türk Romanında "Aşk" ve "Melankoli" ya da "Teslimiyet"
- AYTMATOV Cengiz [1983]. *Fuji-Yama*, Çev: Mehmet Özgül, İstanbul: Cem yayınları.
- ___ [1990]. *Dişi Kurdun Rüyalari*, Çev: Refik Özdek, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ___ [1997]. *Kassandra Damgası*, Çev: Ahmet Pirverdioğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ___ [1993]. *Elveda Gülsarı*, Çev: Refik Özdek, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ___ [1990]. *Dişi Kurdun Rüyalari*, Çev: Refik Özdek, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ___ [1999]. *Oğulla Buluşma-Kızıl Elma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü Hikâyeleriyle Birlikte-*, Çev: Refik Özdek, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ___ [2007]. *Dağlar Devrildiğinde/Ebedi Nişanlı*, Çev: Güzel Sarıgül ŞONBAEVA, İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU Nalân [2002]. "Eleştiride Metne Yönelik İdeolojik Belirlemeler". *Türkiye'de Eleştiri ve Deneme*, Ankara: TÖMER Yayınları (Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi).

- 📖 CEBECİ Oğuz [2008]. *Komik Edebi Türler (Parodi, Satır ve İroni)*, İstanbul: İthâki Yayınları.
- 📖 ÇAKIR AYDIN Mukadder [2002]. *Sanatta Eleştirelilik*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- 📖 DEVLET Nâdir [1993]. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Ek Cilt. İstanbul: Çağ Yay.
- 📖 EROL Kemal [2012]. *Tarih - Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı*, Dil ve Edebiyat Eğitim Dergisi, Cilt/1, S: 2.
- 📖 KARAKOÇ Abdurrahim [1990]. "Dişi Kurdun Rüyalari", *Yeni Düşünce*, 25 Mayıs.
- 📖 KOLCU Ali İhsan [2008]. *Bozkırdaki Bilge: Cengiz Aytmatov*, Erzurum: Salkımsöğüt.
- 📖 KORKMAZ Ramazan [2004]. *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Ankara: Türksöy Yay.
- 📖 MERİÇ Cemil [2013]. *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 339 s.
- 📖 SÖYLEMEZ Orhan [2009]. "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kader ve Kadercilik", *Gazi Türkiyat*, Güz, Sayı 5.
- 📖 UZUN Gülsine "Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi ve Gün Olur Asra Bedel Romanlarında Nesil Çatışması", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, ss.615-621 (<http://bilgelerzirvesi.org>).
- 📖 YÜREKLİK Güner [1987]. "Aytmatov Tanrı'sını Arıyor", *Cumhuriyet*, 17 Kasım.

Elektronik Makaleler

- 📖 <http://turkish.enacademic.com/>
- 📖 <http://www.almaany.com/home/>
- 📖 <http://www.yeniakademya.org/>
- 📖 http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Fikret